

Wijsgerige Grondbegrippen

Waarheid

Dr. J.H.J.E. Hoogveld

J.J. Romen & Zonen, Roermond Maaseik
1935

Over de auteur

Dr. J.H.J.E. Hoogveld (Johannes Hendrikus Everardus Jacobus 1878 - 1942), was priester van het aartsbisdom Utrecht. Hij werd na de afronding van zijn studie en zijn promotie in Rome docent wijsbegeerte aan het seminarie in Culemborg en later docent pedagogie aan de R.K. Leergangen van 's-Hertogenbosch-Tilburg. Hij bereidde vanaf 1920 met J. Schrijnen de oprichting van de Katholieke Universiteit te Nijmegen voor en werd in 1923 tot hoogleraar aan deze instelling benoemd met als leeropdracht de inleiding tot de wijsbegeerte en de pedagogiek in de faculteit der letteren en de rechtsfilosofie in de rechtenfaculteit. Van zijn hand verschenen o.a. een driedelige Inleiding tot de Wijsbegeerte (1939-1941) en Inleiding tot de Rechtsfilosofie (1935). Hij was redacteur van verscheidene tijdschriften en van de serie "Wijsgerige Grondbegrippen". Hij was een aanhanger van de thomistische wijsbegeerte.

Over de inhoud

Dit boekje geeft een bondige bespreking van het begrip "waarheid" in de traditie van de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte. Volgens de recensie van Dr. Johannes OFM Cap. in de Maasbode van 7-3-1935 is het ongeschikt (te moeilijk) voor gewone lezers, maar is het voor wijsgeren een gelegenheid eindelijk te begrijpen wat waarheid is. De vraag is dan: wie mag zich wijsgeer noemen?

Er is in de oorspronkelijke uitgave een groot aantal eindnoten, met tientallen verwijzingen naar geschriften van St. Thomas van Aquino. Een deel daarvan bestaat uit vrij uitvoerige ondersteunende citaten. Terwille van de overzichtelijkheid bij het lezen op beeldscherm, zijn de eindnoten in voetnoten omgezet. De schrijver gaat daarbij uit van enige talenkennis bij de lezer. In de noten zijn de gebruikelijke afkortingen voor de werken van St. Thomas gebruikt: S.th. = Summa Theologiae; S. c. G. = Summa contra Gentiles; Sent.= Scriptum super Sententiis; De Ver.= De Veritate; Met = Commentarium in Aristoteles XII libros Metaphysicorum. De spelling en een enkele zegswijze zijn aangepast aan deze tijd. Een schematisch overzicht van de analoge betekenissen van het begrip waarheid is toegevoegd.

J.A. Raymakers, januari 2009

Inhoudsopgave

I. Ter inleiding.....	5
II. Terrein-verkenning en overzicht	5
III. Het ware, gekend in het oordeel.....	8
IV. Dingwaarheid	12
V. Begripswaarheid	15
VI. Waarheid in God en in de dingen in betrekking tot God.....	19
VII. Samenvatting	20
VIII. Oordeelswaarheid primair	22

Waarheid

I. Ter Inleiding.

Waarheid behoort tot de wijsgerige grondbegrippen d.w.z. het begrip is fundamenteel, het is een van die noties, welke, van zeer abstracte inhoud en dus ruimste extensie, algemene toepassing vinden. Maar het begrip is niet elementair in deze zin, dat het voor de beginneling in de wijsbegeerte gemakkelijk te ontvouwen is, tenzij men met oppervlakkigheid tevreden is. Zoals van vele andere metafysische begrippen, bezit iedere mens enige kennis van waarheid, maar deze kennis is confuus, nevelig. Zo is het bv. ook met begrippen als oorzaak, doel, goedheid, schoonheid, iets, ding enz. Misschien vraagt de onkundige zelfs of daar dan nog wat achter zit. Het nadenken moet nog gewekt worden door het probleem te tonen. Ook in deze zin dient wijsbegeerte niet alleen om ons weten te vermeerderen, maar tevens om onze onkunde te leren beseffen. Niet onze onkunde over feitjes, maar omtrent de gebrekkigheid van ons inzicht. Dit laatste leren inzien is voor velen niet zelden moeilijk.

2. In de volgende uiteenzetting steunen we op St. Thomas van Aquino. Hij heeft zich op vele plaatsen in zijn werk bezig gehouden met het waarheidsbegrip, te beginnen in zijn commentaar op het Boek der Sententies van Petrus Lombardus (*Scriptum super sententiis*). Maar zijn uiteenzettingen tonen verschillen en de vraag is of daarbij sprake is van aanvulling, ontwikkeling of verbetering. In de thomistische school wijken de schrijvers soms aanzienlijk van elkaar af, ook als men thomistische school in de engste betekenis neemt. Onze verhandeling wil buiten polemiek blijven en tracht een synthese te geven, voorzover verschillende elementen een harmonische verbinding toelaten.

II. Terreinverkenning en overzicht.

1. De mens streeft van nature naar waarheid d.i. naar kennis, die waar is. Iedereen meent terecht dan eerst *kennis* te hebben verworven van iets, als hij daaromtrent de waarheid kent. Valse kennis is erger dan onkunde. Dit natuurlijk streven is de eigen drang van ons verstandelijk vermogen "het ware duidt aan, dat waarnaar het verstand streeft"¹. Daarom is het tevens object van onze rede-wil. Zo beschouwd is waarheid een "goed", de eigen soortelijke volmaaktheid van het verstand. Over de waarheid als na te streven handelen we hier echter niet. Zo sprak b.v. Prof. de Groot² er over als hij zeide: "De *liefde* tot de waarheid is een verheven kracht in de mens. Zij doodt het vooroordeel, staalt het onderzoek, drukt de eigenwaan neer, verwekt koningen van

¹ Summa Theologiae I, 16, I. "Sicut bonum nominat id in quod tendit appetitus, ita verum nominat id in quod tendit intellectus".

² Prof. Mag. J.Th. de Groot (1848-1922) was dominicaan en filosoof en theoloog en een der eerste voorvechters van het neo-thomisme in ons land. Hij was het ook die de eerste bijzondere leerstoel met de leeropdracht Thomistische Wijsbegeerte bezette aan de Universiteit van Amsterdam (1894).

wetenschap en helden des geloofs; zij brengt de mensen vrede op aarde"³. Wij gaan vragen: wat is waarheid? d.w.z. wat is dat, waardoor aan iets, waarvan wij zeggen, dat het waar is, dit predicaat toekomt. Onze kwestie heeft dus ook niet de zin van de bekende Pilatusvraag. Deze richtte zich op meer bepaalde inhoud en was eigenlijk een sceptische uiting: wie zal ons zeggen, welke stelling waarheid bevat.

2. We gebruiken de termen waarheid en waar. Zij verhouden zich als witheid en wit enz. Waarheid drukt op meer abstracte wijze en in zelfstandigheidsvorm de eigenschap "waar" uit. Het predikaat waar is iets aan of van iets anders, dit bijkomstige op zichzelf gedacht noemen we "waarheid". Men kan het ook op zich nemen en dan tevens uitdrukken datgene, wat die eigenschap heeft; men spreekt dan van "het ware".

3. Waar wordt in verschillende betekenissen gebruikt. We kunnen voorshands die betekenissen tot twee groepen terugbrengen. Eerstens wordt *kennis* waar genoemd b.v. het oordeel $2 \times 2 = 4$ is waar. Ook waarnemingen, voorstellingen, begrippen worden waar genoemd. Het tegendeel van waar is dan "vals". Zo is $2 \times 2 = 5$ vals. Men zegt ook: die man heeft een vals begrip van vrijheid, zich een valse voorstelling van iets vormen.

Vervolgens wordt waar gebruikt voor "*dingen*" verstaan als iets, dat niet als keninhoud wordt bedoeld. Men spreekt van een ware held, waar genot. In andere talen wordt het woord dikwijls gebruikt als wij eerder van "echt" spreken: aurum verum, vinum verum, du vrai or, du vrai vin, echt goud, echte wijn. Men zegt ook, het is waarlijk of in waarheid goud, wijn. Het tegen deel heet onecht of ook wel vals: valse parels, valse goden. Onder deze groep valt ook de waarheid als het ware teken, b.v. de juiste uiting van een oordeel. Ook valt hiertoe terug te brengen de uiting voorzover zij naar onze *bedoeling* iets innerlijks openbaart. We hebben dan te doen met waarachtigheid, waarover later. De eerste groep kunnen we kennis-waarheid noemen, de tweede ding-waarheid. Maar zoals verder zal blijken is er bij die kenniswaarheid een deel, dat verwant is aan ding-waarheid. Een geheel eigen en bijzonder karakter draagt echter de waarheid in het oordeel.

4. Die verschillende betekenissen staan niet los van elkaar; het is dan ook een deel van onze taak te zoeken naar dit verband. En we zullen daarbij moeten trachten te achterhalen, wat de eerste en voornaamste zin is en welke zinnen daarvan zijn afgeleid. Voor een goed begrip daarvan is nodig de notie van analogie, die reeds bij herhaling in deze brochurenreeks ter sprake kwam. Omdat de verhandeling, die daarover uitdrukkelijk zal gaan, nog niet verschenen is en verwijzing daarom niet mogelijk is, wordt hier het meest elementaire omtrent dit begrip ingelast.

Analogie kunnen we gelijkenis noemen of verhouding. Eenzelfde woord kan geheel verschillende begrippen aanduiden b. v. de term "arm" behoeftig of een lichaamsdeel. Arm is daarom een veelzinnige term; dezelfde klank (*aequa vox*) wordt gebruikt (teken) voor begrippen, die geheel verschillen en niets met elkaar hebben te maken. In deze betekenis bestaan natuurlijk geen veelzinnige *begrippen*. Een term kan ook, van onderscheiden dingen gezegd, volkomen hetzelfde begrip uitdrukken, zo b. v. zelfstandigheid van mens of plant gezegd. Nu kan *éénzelfde term* ook *begrippen* uitdrukken, die deels verschillend, deels gelijk zijn (of verschil of gelijkheid hier de voorrang heeft laten we buiten beschouwing); de woorden worden dan gebruikt in analoge betekenis; de begrippen, die dat woord weergeeft, worden analoge begrippen genoemd. Het woord (en men zegt dit ook van het begrip) is veelzinnig analoog. Bij deze analogie zijn twee

³ J. Th. de Groot. De H. Thomas van Aquino als wijsgeer, Amsterdam, 1894, blz. 5.

klassen te onderscheiden; we kunnen ze noemen (de terminologie bij diverse schrijvers, ook bij St. Thomas zelf, is niet altijd gelijk): analogia attributionis, de analogie van toekenning en analogia proportionalitatis, de analogie van verhoudingsgelijkheid. De eerste is aanwezig als er naast één eigenlijke grondzin betekenissen zijn, waarvoor eenzelfde woord wordt gebruikt, omdat iets wordt aangeduid, dat in enige betrekking staat tot datgene, wat het primaire begrip uitdrukt. Overbekend en duidelijk is het voorbeeld van "gezond". Dit woord drukt in eerste en eigenlijke betekenis een toestand van een organisme uit, b.v. deze mens is gezond. Naar een gelijkenis, die steunt op een betrekking of verhouding tot die gezondheid, worden ook andere dingen gezond genoemd. Een gezonde spijs onderhoudt de gezondheid, een gezonde kleur is gevolg en teken van gezondheid. Men onderscheide hiervan de beeldspraak als: gezonde redenering, gezond boek, gezonde maatschappij, die veeleer tot de tweede analogiegroep behoort. Deze tweede groep geeft aan; een gelijkenis van, verhouding. Deze is daar aanwezig, waar in beide zinnen dat, wat het begrip uitdrukt, in *eigenlijke* betekenis aanwezig is, wel op verschillende wijze, maar met een gelijke verhouding. Een mens is "iets", ook een kleur is "iets". Datgene waardoor een mens "iets" is, verhoudt zich tot mens op gelijke wijze als datgene, waardoor een kleur "iets" is, zich verhoudt tot de kleur.

Oneigenlijke analogie naar verhoudingsgelijkheid vinden we in allerlei beeldspraak; een gelijksoortige verhouding als er ligt in gezondheid ten opzichte van het organisme, ligt er in datgene, wat men met gezondheid aanduidt, als men spreekt van gezonde maatschappij. Deze beknopte uiteenzetting moge volstaan. voor de verdere verklaring van waarheid.

We geven nu eerst een overzicht, dat als het ware de stellingen bevat van onze verdere uiteenzetting.

5. De hoofdzin van waar is het ware-als-gekend. Dit bereikt de mens in het oordeel. Verdere beschouwingen leren ons, dat God ook in eigenlijke, maar tevens in hoogste zin, op andere en alles overtreffende wijze waarheid-als-gekend bezit.

Hij doorgrondt in volstreekte adequaatheid zijn oneindig Wezen en alle eindigheden in één omvattend weten.

St. Thomas drukt dit aldus uit; in God is waarheid in eigenlijke zin en in de eerste plaats (*proprie et primo*), in de oordelende mens in eigentijke zin, maar als een meegedeeld iets, daarom eerst in de tweede plaats (*proprie et secundario*)⁴. Hier is o.a. analogie van proportionaliteit. Dingwaarheid is waarheid, niet in eerste, maar in een afgeleide zin; secundair ten opzichte van de eigenlijke primaire zin (*improprie et secundario*)⁵. Dit kunnen we opvatten als waarheid volgens de analogie van toekenning; om een bepaalde verhouding tot een eigenlijke zin worden dingen waar genoemd.

Deze dingwaarheid is *formeel* aanwezig in dingen, die van verstandelijk kennen als hun oerbeeld afhangen. Zij zijn waar als realisatie van waarheidskennis. Ten opzichte van Gods kennen is deze waarheid noodzakelijk eigen aan ieder beperkt wezen (*per se habet ordinem ad intellectum divinum; rebus inseparabiliter communicatur*)⁶. Gods kennen is maat van alle dingen.

Indien menselijk kennen maat is van dingen, dan is er een gelijksoortige verhouding van de mens tot de dingen. Op deze wijze zijn "artefacta", menselijke producten, waar. Een bijzonder geval hiervan is aanwezig bij uitingen, waardoor de mens zijn bedoelingen openbaart.

⁴ De Veritate, 1. 4.

⁵ De Veritate, 1. 4.

⁶ "Inseparabiliter" De Ver. I, 4. "Per se." S. th. I, 16, 1.

Als echter de dingen maat zijn voor het kennen, dan is er *causaal* waarheid in de dingen. Dit is aan alle dingen eigen, beschouwd als kenobject voor het menselijke verstand. Maar deze waarheid is voor de dingen bijkomstig (per accidens ordinem habet ad intellectum a quo cognoscibilis est; est ordo per accidens; est rebus quodammodo accidentalis⁷).

Wat nu het "begrip" betreft en ook de zinnelijke kennis, deze bezitten waarheid op de wijze van dingwaarheid (ut in quadam re vera). Maar toch op bijzondere wijze, wat de disputen op dit punt begrijpelijk maakt. Ding behoort tot de kenorde en deze kennis staat in een bijzondere verhouding tot waarheid-als-gekend. Zij heeft op zekere wijze deel aan waarheid in het oordeel gekend. Enerzijds omdat zij geordend is op en materiaal is voor het oordeel, anderzijds omdat zij een oordeel kan insluiten.

(Veritas est in sensu sicut consequens actum eius⁸; veritas dicitur de definitionibus secundum quod in eis implicatur compositio vera et falsa⁹; per accidens etiam in operatione intellectus, qua cognoscit quid est, potest esse falsitas, in quantum ibi compositio intellectus admiscetur¹⁰).

Uit dit korte overzicht blijkt hoe bij "waarheid". vele onderscheidingen moeten gemaakt worden. Enkele fijnere schakeringen zijn voorlopig nog ter zijde gelaten. We willen de stellingen van dit overzicht nu verder gaan toelichten en bewijzen.

III. Het ware gekend in het oordeel.

1. Voor het begrip van waarheid is inzicht nodig in het menselijk kennen. Vooral om het verschil in opvatting van de betekenis van ons kennen lopen de verklaringen van waarheid sterk uiteen. Wij beseffen zeer goed, dat we hier in het voorbijgaan geen volledige kenleer kunnen geven, maar een korte aantekening kunnen we niet missen voor de voortgang van het betoog.

Grondslag van ons kennen is het begrip, waardoor wij, op geestelijke wijze het andere wordend, dit in bewustzijnstoestand grijpen. Met dat wonder van het kennen wordt de individuele opgeslotenheid verbroken en bij verstandelijk kennen voor de beperkte enkeling als het ware een oneindigheid geopend. Maar de verstandelijke greep heeft voor ons mensen een zekere onvoltooidheid. Er staan dingen voor onze geest, die een zekere zijnswijze hebben, maar over wier zijnswijze het verstand zich nog niet uitspreekt. Daarvoor is een tweede geesteswerking nodig. Zij veronderstelt een eerste enkelvoudig in bezit hebben. Maar zelf is deze tweede werking een eigen, van de apprehensie onderscheiden daad, waarvoor ook een eigen kendeterminant nodig is. Deze werking heeft haar eigen kenvorm nl. het oordeel, door St. Thomas "completivum cognitionis"¹¹, de voltooiing van ons kennen genoemd. Anders gezegd: in onze begrippen, bereiken we een watheids-kennis, het "So-sein". Ook het zijn als bestaan genomen wordt in het begrip als een wathheid opgevat. Met het oordeel wordt eerst het "Dasein" gegrepen (en wel de existentia in welke vorm ook). Het kent een zijn toe en heeft zijn kern in het woord "is".

Het oordeel drukt de zijnswijze van iets uit, bevestigend of ontkennend. Er wordt steeds in gezegd, dat iets "is" of dit of dat "is". Dit geschiedt in geen enkel begrip-op-zich (a fortiori niet in een zinnelijke waarneming). Oordelen kunnen, daarom *logisch* altijd worden opgelost in een

⁷ 'Quodammodo accidentalis.' De Ver. I, 4 "per accidens" S. th, II 16, I.

⁸ De Veritate, 1. 9. Vgl. S. th. 1, 17. 2.

⁹ De Veritate, 1. 3.

¹⁰ S. th. 1, 17, 3. Vgl. Summa contra Gentiles, I, S9. De Veritate. I, 12.

¹¹ S. th. 2, 2; 173. 2. "Veritas fundatur in esse rei magis quam in quidditate". In 1 Sent. d. 19, 5. 1 sol. Vgl. Ib. ad 7, De Ver. I, 7 sed contra 3.

vorm, waarin het zgn. koppelwoord "is" wordt gebruikt. In dit woord toont zich onze voltooide geesteskracht, die het zijnde weet te bemachtigen om er iets van te voorzien. Daarom is dat "is" niet een soort louter plakmiddel, dat begrippen aan elkaar voegt, maar het geeft ons inzicht in het zijn, onze zijnsgreep weer. Vandaar dat "is" in het oordeel evenveel zinnen heeft als de zijnswijze der dingen, die wij weten te bemachtigen.

Wij mensen kunnen, om de onvolmaaktheid van ons kennen, alleen in een oordeel de kennis voltooien. Onze begrippen overheersen de dingen als het ware bij brokstukjes en altijd in een abstracte wezensvorm. Het oordeel dient nu tot verdere opbouw. Vandaar dat het oordeel altijd een constructie is van de geest. Zoals St. Thomas zegt, begint ons verstand in het oordeel iets eigens te hebben, iets dat als zodanig niet in de dingen is¹². Zou nu het begrip naar zijn *inhoud* al eigen constructie zijn, dan zouden we in het louter intentionele zijn, in louter eigen bewustzijnsbouwsel blijven opgesloten. Maar onze begrippen zijn op een of andere wijze werkelijkheidsgrepen. Daarom kan ook de *constructie*, die oordeel is, werkelijkheid weergeven. En het is juist de openbaring van ons inzicht in het zijn van die werkelijkheid, die in het oordeel plaats heeft.

2. Wanneer en hoe is nu het oordeel waar? Aristoteles zeide: "het ware is, zeggen dat is, wat is, en dat niet is, wat niet is." En daarbij sluit dan van zelf aan: "het valse is, zeggen, dat is, wat niet is, of zeggen, dat niet is wat is"¹³.

Dit bevat op eenvoudige wijze de bepaling van oordeelswaarheid of waarheid-als-gekend. De bepaling is in volkomen overeenstemming met het algemeen menselijk denken. Het oordeel is waart als er in gezegd wordt, dat is, wat daadwerkelijk is.

In het oordeel steekt altijd een zeker soort reflectie; het verstand buigt zich terug op het gegrepene om daarvan een of andere zijnswijze te bevestigen (of te ontkennen). *Daardoor, en daardoor voor het eerst en alleen, wordt het ware als zodanig gekend.* Door de daad van het oordelen zelf (of zoals de term luidt: in actu exercito). Wij willen dit in een voorbeeld uitwerken en kiezen daarvoor een zgn. feitelijkheidsoordeel (iudicium in ordine reali, vérité d'ordre réel); later over andere gevallen.

B. v. de zon is een hemellichaam. We drukken met "de zon" uit een begrip, maar in dat begrip hebben we een bestaande werkelijkheid op een of andere wijze gegrepen, zeggen we b.v. dit sterk lichtende ding, dat zich aan ons toont. Van dit *ding*, uitgedrukt in het onderwerp, wordt nu in het oordeel iets gezegd. In ons geval, dat het een hemellichaam is. Het "is" dat. Ik bedoel niet met mijn oordeel: iets, dat maaxsel is van mijn geest en dat ik zon noem - is - een maaxsel van mijn geest, dat ik hemellichaam noem. Onze beide grepen, begrippen, zijn hier het grijpen van een transconsciënte werkelijkheid. En wij kunnen ons oordeel aldus omschrijven. In de transconsciënte realiteit is één ding. We doen daaruit verschillende (dus vanzelfsprekend beperkte) grepen. In het oordeel komt nu een samenstelling tot stand.

De beide begrippen worden niet naast elkaar geplaatst, maar er wordt van het ding, in het eerste begrip gegrepen, uitgedrukt, dat het de zijnsvorm heeft van het tweede. Het subject *is* dit tweede.

3. Waarin is nu het ware gelegen? Men kan dit op twee manieren uitdrukken, die in de grond hetzelfde aangeven.

Eerstens. In het oordeel is de gelijkheid gezien en bevestigd van iets, n.l. van dat, wat in het predicat wordt uitgedrukt (een hemellichaam) met een ding, in casu dat transconsciënte wat

¹² De Veritate, I, 3.

¹³ Metaphysica 1011 b. 27-30. Vgl. S. Thomas in 4 Met. 1. 8, Editie Cathala, no. 651,

gegrepen is en uitgedrukt door het subject. Die in de oordeelsdaad zelf (in actu exercito) direct gekende en bevestigde gelijkheid is "het ware" kennen, is waarheidskennis. Dat oordeel bevat dus het ware-als-gekend. Dus: ik zie en bevestig, dat het hemellichaam-zijn toekomt aan de zon.

Door "is" identificeer ik "een hemellichaam" met "de zon". De waarheid is deze: waar ik construerend identificeer, daar is ook daadwerkelijk identiteit. Die twee stemmen met elkaar overeen, St. Thomas drukt dit aldus uit: "Wanneer het verstand oordeelt, dat de zaak zo is, als de vorm, die het van de zaak heeft gegrepen (forma, quam de re apprehendit), dan eerst kent het waarheid en spreekt ze uit. In iedere stelling past het verstand een vorm, aangeduid door het predicaat, toe op een ander ding door het subject aangegeven (of verwijderd het een vorm van het subject)"¹⁴.

Vervolgens. Men kan het oordeel als totaliteit beschouwen en zeggen: het drukt uit een betrekking tussen twee begrippen, wel te verstaan tussen twee begripsinhouden, genomen naar dat, wat in die begrippen is gegrepen. Deze betrekking uitdrukken is een identificeren. Maar die betrekking is een constructie van ons verstand. Deze constructie nu is conform aan de zaak, dat is hier de natuurlijke identiteit, de eenheid. Er is wel een andere wijze (modus quo) maar naar het objectieve (id quod) is er gelijkheid. Ik construeer eenheid waarvoor ik twee verstandsgrepen moet samenstellen en er is metterdaad eenheid.

M. a. w. de kunstmatige eenheid is conform aan een objectieve zaakeenheid. Dit zou kunnen worden toegelicht door deze woorden van St. Thomas: "Hij, die houdt dat gescheiden is, wat in de dingen is gescheiden, is waar in zijn overtuiging. En zo ook hij, die houdt dat samengevoegd is, wat in de dingen is samengevoegd"¹⁵.

4. De definitie van Aristoteles geeft, zoals gezegd eenvoudig en duidelijk weer wat oordeelswaarheid is, het ware in 't oordeel gekend.

Er bestaat o.a. ook de volgende bekende definitie: waarheid is de overeenstemming van verstand en ding (conformitas vel adaequatio intellectus et rei). Deze bepaling eist voor een goed begrip veel uitleg. Zij wordt door St. Thomas e.a. toegeschreven aan een joods wijsgeer, die omstreeks 900 in Egypte leefde, Isaac ben Israël (men vindt ze bij hem meer zakelijk dan woordelijk). Omdat deze schrijver compileert, heeft hij haar waarschijnlijk aan oudere schrijvers ontleend. St. Thomas heeft er op gewezen, dat zij voor een tweevoudige uitleg vatbaar is en Cajetanus zegt er op een gegeven moment van: "zij brengt grote duisternis in dit onderwerp"¹⁶.

Voor waarheid-als-gekend gebruikt, kan zij als volgt omschreven worden: de overeenstemming van dat, wat het oordelend verstand zegt dat is, met het objectieve gegeven.

a) *Verstand* is dus oordelend verstand, of juister: het oordeel, niet beschouwd als vitale psychische daad maar *naar de kennis*, naar dat wat wordt gegrepen en in het oordeel wordt gezegd. De waarheid wordt gedragen door de objectieve zin.

b) *Zaak of ding* duidt aan al datgene, wat object voor ons kennen kan zijn. In ons voorbeeld hebben we met opzet een oordeel gekozen over een daadwerkelijk zijnde (ens reale actuale).

Maar waarheid geldt in dezelfde betekenis bij zgn. ideële oordelen (iudicium in ordine ideali, vérité d'ordre idéal), hetzij deze werkelijkheden betreffen, abstract genomen, hetzij mogelijkheden. Als men oordeelt, dat de wilsvrijheid in de mens haar grond vindt in de redelijkheid, dan is het subject een abstract opgevatte realiteit. In die vorm heeft het alleen een

¹⁴ S. th. 1; 16, 2.

¹⁵ In 9 Met, 1. 11. Cath. no.1896.

¹⁶ Commentaar op Thomas' Summa theol. In 1, 16, 2.

ideeël bestaan. Als men oordeelt over de tienduizendhoek dan heeft men te doen met een geconstrueerd subject, maar met een mogelijk-reëel-zijnde (ens reale possibile).

Ding (res) inde bepaling duidt dus ook die abstract reële inhoud aan. En de betekenis van "is" beantwoordt daaraan.

Verder hebben wij keninhouden, die geen ander zijnde weergeven, dan juist dit gedacht-zijnde; er is zelfs geen extra-mentaal reëel zijn mogelijk voor. Wat hier het "ding" is, gaat volledig op in het intentioneel zijn. Dit zijn de rede-dingen, entia tationis. Ook daarbij is toch oordeelswaarheid mogelijk. B.v. "het predicaat in een bevestigende zin wordt naar beperkte extensie genomen", of "kleinduimpje is geen centaur". Het gaat hier louter om een maaksel van ons denken, hetzij dit een grond vindt in de werkelijkheid of een zuiver willekeurige constructie is. Ook hier zegt men in het oordeel, dat iets is. Hier geeft het zijn slechts het louter intentionele weer. B.v. , "Niets" is een begrip. Ook hier is dus een zekere objectgebondenheid; bij geheel willekeurige denkmaaksels heeft men zich dan nog te houden aan dat, wat door gebruik als denkinhoud aan bepaalde woorden is gebonden¹⁷.

Vandaar dat St. Thomas zegt: "het zijnde heeft evenveel betekenissen als er wijzen van gezegde mogelijk zijn" (quot modis praedicatio fit, tot modis ens dicitur)¹⁸.

"Het zijn, dat de waarheid aangeeft van de samenstelling bij stellingen, is in het samenstellende (of scheidende) verstand om dit verstand zijn voltooiing te geven; maar het heeft z'n *grond* in het zijn van het ding"¹⁹.

c) Naast verstand en ding hebben we nog een derde term van de definitie te verklaren n.l. de *overeenstemming* (conformiteit, adequaatheid). Men kan bij een bekende Nederlandse wijsgeer lezen, dat die definitie niet deugt, o.a. omdat wij niet alles van iets begrijpen, dus de dingen *niet adequaat* kennen.

Nu heeft deze criticus wel nooit de bronnen ingezien, maar zich op een rondreizende tekst geworpen, want de "adaequatio" slaat in 't geheel niet op 't volledige en geheel uitputtende van het kennen (in casu oordelen), maar heeft deze zin: wat men oordelend zegt, dat is, dat moet ook *volledig zó* zijn. Als ik b.v. van de zon zeg, dat ze iets is, dan is er adequaatheid, als de zon ook in werkelijkheid "een iets" is. Al is dit de meest povere kennis, die ik van de zon kan hebben, zij is *adequaat*.

Hiermee moge voldoende duidelijk zijn gemaakt wat onder oordeelswaarheid, het ware-als-gekend wordt verstaan. Later zullen nog enkele nadere toelichtingen worden gegeven. De definitie van Aristoteles is de eenvoudigste; de bepaling van Isaac Israëli kan met veel explicatie aangepast worden aan de zin: Waar is zeggen, dat is, wat is. In ons overzicht zeiden we verder: deze zin van waarheid is de primaire, n.l. de hoofdbetekenis, waarvan de dingwaarheid afhangt.

¹⁷ "Mais parfois, dira-t-on, eette ehose n'est qu'un être de raison. Et alors au moins les deux termes se trouvent dans l'eaprit. Soit, mais ceci n'est pas de l'essence de la vérité; c'est un cas particulier, occasionnel «per accidens», non la règle Et une définition ne se eonstruit par sur ce qui est per acedens, mais sur ce qui est per se. Au reste, ce cas ne prouve qu'une ehose, e'est que la vérité s'achève, « eompletur », dans l'esprit, et qu'un terme intérieur peut lui suffire (In 1 Sent. dist. 19, 5. 1 ad 5). Encore faut-il se souvenir que l'être de raison n'a aucun titre a figurer daus un rapport de vérité, sinon celui d'être un symbole de l'état réel des ehoses » (Tonquédec, La critique de la eonnaissance, Paris, 1929. p. 551). Vgl. S. th. 1, 16. 3 ad 2, S, 3 en 7, 4. In 1 Sent. Dist. 19, 5, 1 ad 5. Zie over rede-dingen o.a. Doodkorte, Begrijpen. blz. 24 vv.; Hoogveld, Inleiding tot de Wijsbegeerte, 's-Hertogenboseh, 1933, blz. 18-19.

¹⁸ Quot modis praedicatio fit, tot modis ens dicitur. In S Met. 1. 9. Cath. no. 890.

¹⁹ In 1 Sent. Dist. 33. I, 1 ad 1. Vgl. In 5 Met. 1. g. 890-897.

Het is eerst mogelijk daarvoor nadere bewijzen aan te halen, als we ook de andere zinnen hebben verklaard.

IV. Ding-waarheid.

1. Dingen (dit woord nu, om te beginnen, gebruikt in tegenstelling met kennis in welke vorm ook) worden ook waar genoemd, een ware vriend bijv. Wat is hier de zin van waar? Indien wij aan enig ding aldus waarheid toekennen, dan geschiedt dat m.i. in eerste instantie als volgt. Wij gebruiken kennis, *die we reeds verworven hebben*, als maatstaf. Beantwoordt een ding aan de opvatting, die wij bezaten omtrent iets, dat met deze naam wordt aangeduid, dan noemen we het “in waarheid”, “waarlijk” dat ding; het is waar goud, niet vals. Het komt met onze maatstaf overeen. Zoals vroeger reeds is opgemerkt, spreken wij in het nederlands bij voorkeur van “echt”. Nu is het duidelijk, dat door ons “*erkennen*” van het ding als echt de echtheid niet eerst ontstaat. Heeft kennen dan misschien in deze ding-echtheid, ding-waarheid geen rol te spelen? Klaarblijkelijk wel, want als we het begrip “ding”t of “het zijnde” (ens, dat wat is) op zich beschouwent, dan drukt dit geen waar-zijn uit. Daarom aanvaardde St. Thomas ook niet de bepaling van Augustinus: “waar is dat wat is”.

(eine dem Aquinaten nicht wenig quersitzende augustinische Begriffs-bestimmung²⁰). Naar zijn gewoonte tracht Thomas deze aan te passen aan de opvatting, die hij voor de juiste houdt; het is een bepaling, zegt hij, die gegeven wordt naar datgene, wat aan het begrip waarheid *voorafgaat*; zij geeft het *fundament* van waarheid²¹. Thomas laat de opwerping maken, dat men geen begrip kan vormen van “iets dat is” of men moet daarbij al veronderstellen dat dit naar waarheid geschiedt. En hij geeft de oplossing met deze onderscheiding. “Het zijnde kan niet begrepen worden zonder dat daarmede verbonden wordt het begrip van het ware (m.a.w. het begrip van het zijnde is de grondslag voor het begrip van waarheid of het begrip van ken,object~zijn); in deze zin kan men zeggen dat men geen begrip van het zijnde kan vormen zonder begrip van het ware. Maar men kan dit ook als volgt verstaan (en dan is het vals) dat het zijnsbegrip niet gevormd kan worden zonder waarheidsbegrip (ken-object-zijn). Immers het tegendeel is juist. Men kan geen begrip van het ware vormen zonder zijnsbegrip, want het zijnde is vervat in het ware. We hebben hier eenzelfde geval als bij de vergelijking van het begrijpbare en het zijnde (intelligibile ad ens). Het zijnde kan niet begrepen worden, als het zijnde niet begrijpbaar is (dus niet een mogelijk object is van verstandelijk kennen). Maar we kunnen het zijnde begrijpen, zonder toch noodzakelijk de begrijpbaarheid daarvan mee te begrijpen. Zo is het ook met het zijnde en het ware. Het begrepen zijnde is altijd het ware; maar in het begrijpen van het zijnde is het begrip van het ware niet meebegrepen”²².

Als van de ene zijde voor het waar, het echt zijn van een ding niet nodig is, dat wij onze reeds verworven en aan de dingen juist ontleende maatstaf aanleggen, om daarnaar te oordelen: het is waarlijk dit of dat (ware vriend, waar goud enz.), en als van de andere kant het ding, juist en

²⁰ G. Soehngen, Sein und Gegenstand. Münster i. W. 1930. S. 5.

²¹ “Secundum id quod praecedit rationem veritatis et in quo verum funditur. De Ver. 1. I. “Definitio Augustini (Solil. 2, 5 verum mihi videtur esse quod est) datur de vero secundum id quod habet fundamentum in re, et non secundum quo veri ratio complectitur in adaequatione rei ad intellectum”. Ib. ad 1. Thomas probeert nog een tweede uitleg “vel dicendum, quod cum dicitur, verum est id quod est, non accipitur ibi secundum quod significat actum essendi, sed secundum quod est nomen intellectus compositi, scilicet prout significat affirmationem propositionis, ut sit sensus: verum est id quod est, id est cum dicitur de aliquo quod est, ut sie in idem redeat definitio Augustini cum definitione Philosophi.” Een praetig staaltje van de door Thomas meer gebruikte adaptatie of benigna interpretatio.

²² S. th, 1; 16. 3 ad 3.

uitsluitend beschouwd als een zijnde, *nog niet insluit het ding-ware*, dan valt te vragen, waarin dit laatste dan bestaat. Deze dingwaarheid is, van de mens uit gezien, niet anders dan de *kenbaarheid*, het kenobject kunnen zijn van het ding voor een verstand. Wij spreken hier nog altijd over waar van dingen, die door ons menselijk verstand worden beschouwd (speculatief verstand). Het ware bestaat dan in de overeenstemming, die het ding *kan hebben* met ons begrip of oordeel. Goud is waar, echt in zover het daadwerkelijk een zekere wezenheid heeft en daardoor *kan* gekend worden en aldus in betrekking staat tot een ideaal type (... "il sera du vrai or avant tout, parce qu'il est susceptible de se faire connaître et de constituer dans mon intelligence ce type idéal essentiel. L'idée universelle d'or, auquel je pourrai le comparer ensuite, si je veux; il sera vrai indépendamment de cette opération de seconde vue. ou mieux de seconde intention.")²³. Deze ding-waarheid drukt St. Thomas als volgt uit: "Naar overeenstemming met het menselijk verstand wordt een ding waar genoemd. voorzover dit ding uiteraard geschikt is (in quantum res nata est) om omtrent zichzelf een ware opvatting teweeg te brengen"²⁴.

In deze zin is ieder ding, waar, omdat het (menselijk) verstand in aanleg is om al wat is, ieder "zijnde" te kennen. Wel op zeer verschillende wijzen. Het eigen object is de wathheid van stoffelijke dingen. Maar naar beneden en boven is ook al het andere voor het verstand *bereikbaar*. Naar beneden het concreet-stoffelijke, dat direct voor het zintuig, - door een zekere reflexie - zoals St. Thomas het uitdrukt - echter ook verstandelijk kenbaar is. Daarom kunnen wij het ook onderwerp van onze oordelen maken. Naar boven ook. Omdat we in metafysische abstractie tot het begrijpen komen van iets, dat buiten alle stoffeigenschap staat (b.v. ding, oorzaak, doel). Daarom kunnen we ook naar analogie (en met name naar de analogie van verhoudingsgelijkheid) en met behulp van het oorzakelijkheidsbeginsel voortschrijden tot enige kennis van onstoffelijke dingen. "Iets, dat is" en "verstandelijk kenbaar" vallen dus samen, niet naar begrip, maar naar uitgebreidheid. De verstandelijke kenbaarheid of waarheid van het ding is het ding of zijnde, beschouwd *onder een bepaald opzicht*, n.l. in betrekking tot het *verstand*. En omdat het object van het verstand zich even ver uitstrekt als het zijnde, daarom is het ware even algemeen. Het strekt zich uit tot al wat op enigerlei wijze is; het gaat dus boven alle bepaalde klassen van dingen uit, ook boven de hoogste logische klassen (genera suprema, categorieën, praedicamenta), en heet daarom naar scholastieke terminologie trans-scendentiaal. Daarom kan men ook zeggen: omne ens est verum, alle zijnde is waar. En omdat waar een even grote extensie heeft als het subject van dit oordeel, kan in dit geval de bevestigende zin zonder meer omgekeerd worden (simplex conversio), dus geldt ook: omne verum est ens, alle ware is een zijnde. Deze omkeerbaarheid is zgn. materiëel; er wordt niet bedoeld dat de begrippen naar hun inhoud dezelfde zijn.

Deze ding-waarheid wordt ook genoemd ontologische waarheid, omdat de beschouwing behoort tot de ontologie d.i. de zijnsleer; men zou ook kunnen spreken van ontisch waar, zijns-waarheid. St. Thomas kent alleen de terminologie: veritas rei, dingwaarheid, naast veritas intellectus, verstandswaarheid.

2. De betekenis, die we uiteengezet hebben, is één van de zinnen van dingwaarheid. Deze term is zelf meerzinnig. De betekenis, die verklaard is, wees op een aan-elkaar-aangepast-zijn van het ding (iets, dat is) en het (menselijk) intellect. En dit van het ding uit bezien naar het intellect toe,

²³ P. Descoqs, *Institutiones met. gen.* Paris, 1925, p. 350.

²⁴ De Veritate, 1. 2. Veritas dicitur de rebus secundum quod aptae natae sunt adaequari intellectui humano, Ib. art. 3. Cajetanus maakt nog deze onderscheiding: "ponimus primo ens, deinde ens ut perfectivum intellectus, et tertio intelligibile; quoniam intelligibile est, quia verum est, et non e contra. In hoe autem quod est esse perfectivum intellectus, manifeste patet ordo ad intellectum". In S. th, 1, 16. 4, VI. De betrekking tot het intellect is essentieel. In die relatie ziet Cajetanus het primaire, secundair in de "entitas". Anders Capreolus. Bannez enz.

het ding is *kenbaar*". Maar de notie van "gekend-kunnen-worden" is bij het ding toch *ontleend aan het kenvermogen*, zoals het woord al aangeeft. Dit valt later nog toe te lichten Schijnbaar in strijd met de stelling, dat al wat is, waar is, zijn uitdrukkingen als: vals goud, valse goden enz. Wat is de zin van deze kwalificatie: vals? Natuurlijk niet dat het ding niet datgene is wat het is, wat zou strijden met een der meest fundamentele beginselen van zijn en denken (het identiteitsbeginsel). Maar dit zegt niet genoeg. Immers dat het ding is wat het is, zijn wezenselementen bezit, dat is niet de dingwaarheid (men treft dit niet zelden aan bij schrijvers, die overigens de platoons-augustinse opvatting: "waar is, wat is" verwerpen). Het woord "vals" zegt hier niet - in tegenstelling met waar - dat het iets heeft dat niet conformabel is aan het verstand. Het predicaat vals duidt hier aant ofwel dat iets door de schijn verleidt tot een vals oordeel ofwel dat de naam die aan iets gegeven wordt er om welke reden ook ten onrechte aan wordt gegeven. Vals goud b.v. is iets dat geen goud is, maar b. v. een waar kopermengsel, dat iemand door de schijn verleidt tot een vals oordeel. Valse goden noemen we aldus, omdat er door mensen vals wordt geoordeeld dat bepaalde dingen God zijn. Bekend is het voorbeeld van Augustinus: de toneelspeler, die de rol vervult van Hektor is een "valse Hektor", maar een echte treurspeler²⁵. Vals staat hier dus niet tegenover waar, d.i. wat kenbaar is. De tegenstelling zou zijn: wat met verstandelijk kennen niet kan overeenstemmen. Dit geldt alleen voor: wat op geen enkele wijze is; dus voor niets.

3. We spraken tot nog toe over ding-waarheid in betrekking tot ons *beschouwend* verstand. De dingen zijn dan maat voor de kennis, die we kunnen verwerven of feitelijk verwerven; wij hebben als 't ware eerbiedig toe te luisteren, of als dit te passief mocht klinken, wij hebben ons in te spannen om het ons van het zijnde meester te maken. Anders staat het met ons verstand genomen als *praktisch* d.i. als richting gevend aan ons "prattein", ons doen. "Het praktisch verstand", zegt St. Thomas, "veroorzaakt dingen, daarom is het maatstaf van de dingen, die er door tot stand komen"²⁶. Men spreekt hier dikwijls van idee of ideaal. Onze kennis is dan leidend, vormgevend voor het ding. Zo wordt b.v. een huis gebouwd naar het ken-voorbeeld van den architect enz. Hier is dus de kennis maat voor dat, wat tot stand komt. Het ding is gerealiseerde kennis. Dit is natuurlijk niet zo op te vatten, alsof het kennen alléén het ding tot stand brengt; het kennen is een zekere realisatie van de kennis en is juist een zgn. inblijvende werking; hier dienen het streefvermogen, de wil met name, op te treden en de andere vermogens, die het ding uitvoeren. De realisatie is aan allerlei factoren gebonden o.a. aan de stof en aan werktuigen.

In dit geval noemen wij het ding waar, dat de idee van en maker verwezenlijkt, dus conformiteit heeft met zijn kennis. Dit is dus het ware van ieder maaksel van een mens (artefactum). Dit is ding-waarheid, die dus volstrekt niet transcendentaal is in de zin dat het voor *alle* zijnde geldt.

We mogen hier verder laten rusten, in hoeverre er voor artefacta ook objectieve normen zijn. Het product, dat daaraan niet beantwoordt, wordt ook met de naam vals bestempeld. Men zegt dan wel, dat het berust op een "valse opvatting", waarin weer een vals oordeel kan steken²⁷. In de derde plaats is ding-waarheid te beschouwen in betrekking tot God. Maar wij willen dit nog even laten rusten. Als we de verschillende betekenissen van waar hebben gezien van de mens uit, zullen we de waarheid nader bezien van het absolute Wezen uit.

²⁵ Soliloquia, 2. 10.

²⁶ De Ver. 1. 2,

²⁷ "Intellectus practicus considerat verum in ordine ad opus". In 3 Sent. dist. 23, 2, 3 sol. 2. We spreken hier verder niet over het zedelijk ware "Verum virtutis moralis intellectualis practicae comparatum ad rem habet rationem mensurati" S. th. 1, 2, 64, 1. vgl. Ib. art. 4. Hierover handelt verder de ethiek.

We dienen hier bij ding-waarheid nog even te wijzen op een bijzondere vorm: waarheid in uitingen (*veritas in significando*). We kunnen dit verstaan van ieder teken bv. van de angstschreeuw van een dier. In het bijzonder zijn onze menselijke woorden tekenen (*arbitraire*) voor onze begrippen; ook voor onze oordelen in de *propositio*, de stelling. Hierover spreken we verder niet. We willen hier kort wijzen op dat ware, waarnaar de mens waarachtig heet. We hebben dan te doen met een zedelijke eigenschap; er is dus een willen in het spel, de mens is "kiezend", "homo, qui est electivus", zegt St. Thomas. Wij willen anderen iets meedelen, bij hen een overtuiging wekken en daarvoor maken we gebruik van tekenen, vooral van woorden.

Indien nu de uiting tegenover anderen naar onze bedoeling overeenstemt met datgene, wat we zelf voor waar houden, dan is onze uiting waar. Als we aldus gebruik maken van een teken zijn wij *waarachtig*, bezitten we waarachtigheid. Hier is dus iets gelijksoortigs als boven bij de waarheid van een voortbrengsel. Het uiterlijk teken is een *artefactum*, een kunstmiddel. Waarheid is er als er conformiteit is met onze bedoeling. Hierover handelt verder de ethiek. Zij onderscheidt van deze uitingswaarheid (*veritas formalis*) de zgn. materiële waarheid, de waarheid van deze materie of inhoud, n.l. het oordeel op zich beschouwd. Wie meent, dat de zon zich om de aarde beweegt en dit uitspreekt, is waarachtig, ofschoon zijn oordeel op zich onwaar is.

Men spreekt dan van *dwaling*, terwijl tegenover waarachtige uitingen de leugen staat. Deze is een uitspraak (of algemeen een uiting) tegen de overtuiging in (*locutio contra mentem*)²⁸.

V. Begripswaarheid.

1. Een enkel woord over ons kennen door begrip dient onze beschouwing over begripswaarheid in te leiden.

Ons verstand bezit van nature uit zichzelf geen *inhoud*. Deze moet worden aangebracht en de enige weg, waarlangs ons materiaal wordt toegevoerd, zijn de zinnen of zintuigen. Een zuiver spirituele wereld, het positief onstoffelijke, ligt voor ons geestesoog niet ter aanschouwing open. Het eigen object voor ons verstand is: het begrijpbare, dat in de stofwereld steekt. De zinnen zijn daarom tussenschakel, zij hebben het directe contact met de *ultraconsciënte* stofwerkelijkheden. Het zintuigelijk gegrepene is vervolgens als een instrument voor dat hogere licht van de geest, dat de mens eigen is; daardoor spreken de dingen tot ons verstand, dat in eerste instantie het aangeboden, het geboodschapte heeft te grijpen (*simplex apprehensio intellectualis*, schlichter Zugriff). Het begrijpbare, dat onze geest bevrucht tot begrijpen, is het "wat" (*quid*, *quidditas*, *essentia*) der stofdingen. In het begrip is daarom de enkele, de *individuele verschijningsvorm* van deze "watheid" van geen betekenis; immers alleen juist dat, wat in die vorm verschijnt, behoort tot de verstandelijke sfeer. Deze, nu toevallig aanwezige driehoeksvorm met zijn bepaalde zichtbaarheden is iets blinds voor de geest, om een uitdrukking van Kant te adopteren, maar de geest ziet daarin, daar doorheen als 't ware, wat in de definitie wordt uitgedrukt. En deze "watheid" of wezenheid begint al zichtbaar te worden bij het meest onvolkomen begrip: het eerste vage begrip "iets", "ding" (wat de metafysica verder tracht te verhelleren en te -doorgronden).

In het begrip krijgen we, door kennend iets van het andere te worden, *intentioneel* deel aan de dingen. En wel door er iets van te begrijpen, terwijl een louter zintuigelijk kennen ons niet verder brengt dan het zien van een boek met -onbekende lettertekens.

We moeten het hierbij laten; het is de taak van een gehele afdeling der wijsbegeerte, van de kenistheorie, na te gaan o.a. hoe zinnelijk kennen de ultra-consciënte werkelijkheid bereikt, hoe

²⁸ Vgl. S. th. 2, 2, 109 en 110.

onze begrippen realiteits-grepen zijn enz.

In verband met de kwestie die ons bezig houdt, moge er op gewezen worden, hoe in de grond en in eerste instantie zinnelijk kennen en ook verstandelijk begrijpen een *boodschap is* van de dingen.

Kennen, ook het zinnelijke, is zeker een levensdaad, is activiteit; maar naar de *inhoud* is de kennis iets, dat wordt aangebracht en veroverd, niet iets, dat de geest schept. Zo is het tenminste wat de grondelementen betreft; ware het anders dan zou het met alle "kennen" gedaan zijn. Bij dat zuivere contact met de dingen is er geen mogelijkheid tot dwalen, zo leerde Aristoteles en Thomas na hem. En dat is een gedachte, die ook het fundament is van sommige vormen der hedendaagse fenomenologie.

Waar onze geest begint te construeren, daar begint ook het gevaar voor dwalen. Dit construeren is een wezenstrek van het oordelen. Daarom is met het oordeel om zijn vorm van zelf de mogelijkheid tot dwalen gegeven (om 'n bijzondere reden enkele hoogst eenvoudige oordelen uitgesloten).

2. Wat is nu begripswaarheid? Bij het beantwoorden van deze vraag doen zich verschillende moeilijkheden voor. Hier gaan de antwoorden in de thomistische school uiteen; o.a. bestrijdt Sylvester van Perrara in dezen Cajetanus. Misschien kunnen de nodige onderscheidingen hier toenadering brengen.

In de eerste plaats is het begrip ook een *ding* en het bezit als zodanig dingwaarheid. Maar men zie hier goed toe. Bij 'n ding: goud b.v. en zo ook bij begrip (en evenzeer bij een oordeel) spreekt men van ontologisch waar voorzover het ding een ideaal realiseert (volgens de vroeger gegeven interpretatie: van God uit gezien, voorzover het met zijn oerbeeld overeenstemt; vgl. VI).

Een begrip heeft dus dingwaarheid, inzoverre daarin het gekende (of kenbare) wezen is verwerkelijkt, waardoor er conformiteit is met dat ideaal. M. a. w. begrip staat op de plaats van "ding", waarbij dus nodig is de medeaanduiding van een *andere kennis*, waarmee het ding "begrip" conform is.

Maar we hebben bij begripswaarheid, naast deze betekenis, die voor alles geldt (omne ens est verum) klaarblijkelijk nog met een andere zin te doen.

Als we het wezen van begrip *louter op zich* beschouwen dan behoort daartoe ook een "conformiteit". Deze is dan niet als bij bovengenoemde dingwaarheid conformiteit van het ding met kennis, maar omgekeerd conformiteit van de kennis met het beschouwde, gekende ding.

We kunnen hier tot verduidelijking een vergelijking gebruiken. Een foto, een beeld, een kopie sluiten in zich in: conform te zijn met het origineel (goud b.v. of mens sluiten als ding deze gelijkvormigheid niet in). Begrip zegt begrip-van-iets. Het is in wezen intentioneel. Laten we dit beperken tot begrippen van werkelijke dingen (ens reale, hetzij actueel bestaande b.v. de zon, of als mogelijkheden), omdat denkmaaksels, rededingen (entia rationis) bijzondere aspecten bezitten. Een begrip van zon, paard, cirkel, driehoek sluit in een conform zijn aan de dingen, die daardoor worden begrepen. En we noemen een begrip ook om deze conformiteit waar.

We zien hieruit de bijzondere positie van het begrip. Niet bijzonder is de eerstgenoemde zin van ding-waarheid, die het begrip deelt met alles, ook b.v. met het oordeel (dat is ook een waar ding), wel deze tweede.

Nu moeten we bedenken, dat begrip, omdat het een kennen is, wel kenniswaarheid bezit, maar dat deze toch geheel onderscheiden is van de waarheid als gekend, die aan het oordeel specifiek eigen is.

Er is in het begrip kennis-conformiteit, maar er is geen gekende conformiteit. De overeenstemming is er als loutere feitelijkheid. Dat wij hier conformiteit constateren is, men lette

hier wel op, een reflex bezien van het begrip. Bij dit reflex bezien vormen we zelfs het begrip "overeenstemming van kennis en ding". Maar bij het directe begrip wordt deze conformitas als zodanig *niet gezien*. Dit geschiedt wel en voor het eerst in het oordeel, het directe oordeel, zoals boven reeds is uiteengezet.

Dit onderscheid wordt ook gemaakt door hen, die van begripswaarheid spreken tegenover ding-waarheid. Allen houden, dat het ware als gekend alléén in het directe oordeel (verder ook in reflexe oordelen) bereikt wordt. En de notie waarheid zelf wordt altijd uit reflexie gewonnen. Men insisteert echter op het bijzondere van 't ware in het begrip. M.i. kan dit worden toegegeven, mits men dit bijzondere goed opvat. Gebruikelijke uitdrukkingen als deze: het begrip is (tegenover het oordeel) onvolledig of op zekere wijze of beginnenderwijze waar (incomplete, quodammodo, inchoative) zijn m.i. op zijn minst, gemakkelijk misleidend. Het ware-als-gekend is ondeelbaar, 't laat zelfs formeel geen gradatie toe (in tegenstelling met valsheid, die niet alleen materiëel maar ook formeel graden toelaat. Men kan die uitdrukkingen alleen billijken als men daarmee zou willen aanduiden, dat de begrippen een element vormen waarmee het oordeel wordt opgebouwd.

3. We ontmoeten bij St. Thomas uitdrukkingen als: het begrip is waar noch vals (indifferens ad verum et falsum), en ook: het begrip is op zich (per se) waar, het is alleen naar bijkomstigheid (per accidens) vals. Wat betekenen deze uit spraken en hoe zijn ze te rijmen?

Eerstens mist het begrip het-ware-als-gekend, dit is in het oordeel en daar alleen. Als zodanig staat het buiten "waar" en dus ook buiten "vals". In deze zin is het nooit mogelijk waar of vals aan begrippen toe te kennen. Zo heeft het immers geen zin bij "boom", "driehoek" of wat ook te zeggen: dat is waar. Er wordt immers niet iets van iets gezegd. Aldus zijn loutere denkmaaksels als "vierkante cirkel", "centaur" (d.i. paardmens), "tragelaphos" (het voorbeeld van Aristoteles n1. "geitebok-hert") niet waar of vals. Ik krijg valsheid, zegt Aristoteles, als ik zeg: de tragelaphos bestaat. En zo is het oordeel waar: vierkante cirkel bevat tegenspraak.

Nemen we het begrip op zich als greep van het aangebrachte, dan is het op zich waar, n.1. in de zin van "conformiteit bezittend". Ware dit niet zo, dan bestond er geen kennen; kennen is immers juist: "het andere wordend dit intentioneel in bezit krijgen". Maar dit geldt alleen noodzakelijk het eenvoudige grijpen op zich of bij zgn. incomplexen begrippen. Er zijn echter talloze samengestelde begrippen en deze komen tot stand in wisselwerking met oordelen en redeneren. Het is zelfs zeer moeielijk om het zuiver gegrepene (door zintuig en verstand) los te maken uit onze totale kennis; hier liggen talrijke problemen voor de kennistheorie en o.a. ook voor de empirische psychologie.

Hoe is nu valsheid van begrip bijkomstig mogelijk en wat betekent dit vals zijn? Is er geen enkele samenstelling, dan is mogelijk of het grijpen daarvan of het niet grijpen. Bij dit laatste is er geen vals begrip, want er is geen begrip. Mogelijk blijft hier alleen, dat een verworven begrip wordt gehouden voor een begrip van iets, waaraan het niet toekomt. Maar hierin ligt duidelijk een oordeel opgesloten. (Definitio dicitur falsa quia non est huius). Bij aaneenrijen van begrippen is nooit valsheid, als men ze louter de revue laat passeren, maar wel als zij verbonden worden gedacht. Dan kan er valsheid zijn om de valse toewijzing, even als zo juist; maar ook om de onderlinge verbinding zelf; bv. de vierkante cirkel; de zinnelijke geest. Hierin is een bevestiging; dus een oordeel; opgesloten (admiscetur compositio vel divisio).

Er is dus valsheid niet van het grijpen zelf; maar om bijkomstige redenen; die verschillend

kunnen zijn; maar die leiden tot een van beide: valse samenkoppeling of vals betrekken op iets²⁹.

4. Nog enkele toelichtingen.

a) We hebben als vergelijking bij begrip herhaaldelijk van beeld of afbeelding gesproken. Hierin steekt een gevaar. De bedoeling is niet dat we met ons kennen als het ware in een foto-album lezen; een beeldencollectie zouden bezien. Wie kennen aldus opvat, heeft de toegang tot de werkelijkheid, dus het kennen, buiten gesloten. Een vergelijking met het zgn. "origineel" is immers voor altijd onmogelijk. Men heeft zich opgesloten in het maaksel van de geest. Onze kenbeelden zijn echter het middel om de werkelijkheid te grijpen. Daarover handelt verder de kentheorie.

b) Bij de kentheorie houden we ons *altijd reflexief* bezig met de kennis; dus met kennis die voorafging. Wie bij dit kritisch reflexeren alleen het immanente van kendaad en keninhoud beschouwt en niet integraal het gegevene voor ogen houdt, waartoe juist ook de onmiddellijke dinggreep behoort, zal consequent binnen de kensfeer opgesloten blijven. Dit is noodzakelijk gevolg van een apriorisme, dat volstrekt niet beantwoordt aan de feitelijke gegevens. Het fameuze strijdros van alle immanentistische theorieën is een fictief dier.

c. Ook de opwerping, dat kennen een bewustzijnsdaad is en een bewuste inhoud heeft, dat dus trans-consciënte dingen, tenminste niet-bewustzijnsdingen buiten ons, b.v. een boom, een geheel andere aard hebben, dat er derhalve nooit van conformiteit sprake kan zijn, berust op een valse veronderstelling. Eerstens spreekt de opwerping van een niet bewust transconsciënt ding, waarvan dus een begrip verondersteld is. Maar verder is foutief verondersteld, dat kennen zou eisen een naar zijnswijze gelijk worden aan het gekende. Dan zou God b.v. niet alleen geen stoffelijke, maar ook geen eindige bewustzijnsdingen kunnen kennen en voor de mens was iedere kennis van de Oneindige buitengesloten. Deze psychistische opvatting van het kennen lijdt juist aan materialisme. Kennen is allermintst een naar bestaanswijze overeenstemmen van kennis en ding, maar een inhoudsovereenstemming. Ook bij oordelen en redeneren is de vorm van ons kennen, het dat-wat-bereikt-wordt het objectieve en zakelijke.

d) Moeten we zeggen, dat "het ware" 't object is van ons verstand? Neen. Het verstandsobject is dat, wat is; het zijnde (to ens, men zegge liever niet "het zijn", wat alleen het bestaan aangeeft; het is ens als nomen (zelfstandig naamwoord), niet als participium (tegenwoordig deelwoord), zoals de metafysiek nader verklaart). Dit zoeken wij te kennen; en het begrijpend en beoordelend, kennen wij het ware. Eerst naar het kennen wordt het ding waar genoemd. Zo is ook het object van het gezicht de kleur en niet "het geziene" of de geziene kleur, van het gehoor het geluid en niet "het gehoorde" of 't gehoorde geluid. Naar het zien krijgt het ding de benaming "gezien"; zo ook naaf het kennen "gekend" en "waar".

²⁹ Enkele teksten tot toelichting. "Incomplexum quantum est de se, non est rei aequatum nec rei inaequale, cum aequalitas et inaequalitas secundum comparisonem dicantur . . . unde de se nec verum nec falsum dici potest; sed tantum complexum (oordeel). Intellectus tamen incomplexus, intelligendo quod quid est, apprehendit quidditatem rei in quadam comparatione ad rem, quia apprehendit eam *ut huius rei* quidditatem. Unde licet ipsum incomplexum vel etiam definitio, non sit secundum se verum vel falsum (zoals wel het oordeel), tamen intellectus apprehendens quod quid est, dicitur per se semper esse verus, ut patet in tertio de anima, etsi per accidens potest esse falsus, in quantum vel definitio includit aliquam complexionem vel partium definitionis ad invicem vel totius definitionis ad definitum". Summa c. Gent. I. 59. Vgl. In 1 Sent. dist. 19, 5, 1 ad 7, waar verder wordt gezegd "Sed hoc non contingit nisi in quidditate compositionum, quia in quidditatibus rerum simplicium non deficit intellectus, nisi ex hoc quod omnino nihil intelligit". Vgl. verder in 9 Met. 1. II. Cath. 1901-1909 en in 6 Met. 1. 4. Cath. 1236-1240.

VI. *Waarheid in God en in de dingen in betrekking tot God.*

1. Na de beschouwing van waarheid van de mens en de beperkte dingen rondom ons uit beschouwd, een enkel woord over “waar” in God en van Hem uit gezien. Kennis van een waar ding, b. v. een ware vriend of van waarheid gekend in een oordeel, bv. $2 \times 2 = 4$, veronderstelt niet kennis van het bestaan van God. Integendeel, uit ware kennis van de beperkte dingen moeten wij opklimmen tot kennis van het bestaan en wezen van God. Deze kennis is voor ons natuurlijk rede-licht bereikbaar, maar, zegt Thomas: “cum magno labore studii”, met zware studie-arbeid. En dan staat die waarheid nog slechts open voor weinigen na lang zoeken en nog met dwalingen en wijfelingen gemengd³⁰. Moge onze rede in zich al de kracht bezitten om God te kennen, voor een tijdige, zuivere, zekere en algemene Godskennis is toch een bijzondere hulp, een bijzondere Openbaring nodig. Dat de wijsgeer zich nu, in tegenstelling met genieën als Plato en Aristoteles, veilig beweegt op het terrein der natuurlijke Godskennis, is m.i. (ten minste óók) hieraan te danken, dat hij nu met de rede veiliger zuiver kan zien, wat geloof hem als waarheid had gewezen.

2. Van deze kennis, die, hoe onvolmaakt ook, de hoogste is, kan de wijsgeer uitgaan, om terug te zien op allerlei andere rede-gegevens, die daardoor een nieuwe belichting krijgen.

Zo staat het ook met onze kennis van dingwaarheid. Alle eindige dingen, welke zijnsvorm ze ook bezitten, zijn voorzover ze zijn, in algeheelheid van De Zijnde, van het Wezen, dat niet het zijn “heeft” maar “is”, afhankelijk. Zij zijn een allerzwakste afstraling van de Oneindige Volheid, en zijn zo, als God ze ziet en verwerkelijk naar zijn kennen.

Aldus is God de maat van alle beperkte dingen. En alle beperkt-zijnde is noodzakelijk gelijkvormig aan die mensura. In deze hogere zin is dus alle zijnde waar, niet om een mogelijke, maar *feitelijke* conformiteit.

De dingen der natuur, waaruit ons verstand zijn weten put, zijn maat voor ons verstand, zoals in het tiende boek der Metafysiek wordt gezegd; maar zij worden gemeten door het goddelijk verstand, waarin alle geschapen dingen zijn, zoals alle kunstwerken in het verstand van den kunstenaar zijn. Het goddelijk verstand is dus metend en niet gemeten. Het natuurding is metend en gemeten; maar ons verstand is gemeten, en ten opzichte der natuurdingen niet metend, maar wel ten opzichte van kunstdingen. Zo staat het natuurding dus tussen twee intellecten en naar beide bezien wordt het waar genoemd. Want naar de gelijkheid ten opzichte van het goddelijk verstand heet het waar, in zoverre het dat verwezenlijkt, waarop het door het goddelijk verstand is geordend. . . . , naar de gelijkheid ten opzichte van het menselijk verstand heet het waar, in zoverre het van nature in staat is een ware opvatting omtrent zichzelf te verwekken³¹.

"Waarheid, die van dingen wordt gezegd ten opzichte van het menselijk verstand, is voor de dingen op zekere wijze *bijkomstig*, want gesteld dat er geen menselijk verstand was of mogelijk was, dan zouden de dingen toch voortbestaan in hun wezenheid. Maar de waarheid, die van de dingen wordt gezegd ten opzichte van het goddelijk verstand, is hun onafscheidelijk eigen; immers, ze zouden niet kunnen bestaan als het goddelijk verstand ze niet tot bestaan bracht. Waarheid in de dingen is er dus bij voorrang in betrekking tot het goddelijk verstand boven die tot het menselijk verstand, want tot het goddelijk verstand verhoudt ze zich als tot haar oorzaak,

³⁰ Vgl. S. c. Gent. 1, 4.

³¹ De Ver. I, 2. Ib. 2, 14.

tot het menselijk als tot haar gevolg, in zoverre dit verstand zijn weten uit de dingen put"³². Ook de ware menselijke kennis, in al haar vormen, is evengoed als welk beperkt ding, een afstraling van God, een eindige vorm van wat in God oneindig is.

3. We kunnen dat alles een participatio, een deelhebben noemen, n.l. in zoverre het een ontvangen iets is, dat een sprankje vertegenwoordigt van de Oneindige. Dit deelhebben mag dus niet pantheïstisch worden verstaan. Er is volstrekte transcendentie van de Oneindige, al is Hij tevens aan alle beperkte ding in hogere zin immanent dan het ding aan zichzelf.

4. Tot nog toe beschouwden we de beperkte geschapen dingen in betrekking tot de Oneindige, de oergrond aller dingen. We hebben nog onze aandacht te schenken aan het goddelijk Wezen zelf door zichzelf gekend. Als we spreken over Gods Wezen en over zijn Kennen, dan weten we, dat we ons moeten bedienen van menselijke kenmiddelen; de begrippen drukken naar analogie iets uit, dat in God is; en we weten, dat naar realiteit deze inhouden in God samenvallen, iets identieks zijn. Gods Wezen is zijn Kennen, en zijn Kennen is zijn Wezen. Zijn en kennen vallen hier samen, Hij is het Kennen, niet dat zichzelf voortbrengt, maar dat Hijzelf is.

Omdat hier geen tweeheid is, hoe kan er dan waarheid zijn; immers, gelijkheid zegt overeenstemming? De onderscheidingen zijn inderdaad gedachte onderscheidingen, alle onvolmaaktheid is opgeheven in de oneindige volheid en eenheid³³.

In God is ding-waarheid in zover zijn Wezen de volledige uitdrukking is van zijn Kennen; de gelijkvormigheid is hier in hoogste graad als identiteit; zijn Wezen is ook de volheid van het zijn. Zijn verstand is daarom alleen in oneigenlijke zin maat van zijn eigen Zijn, want het is er identiek mee.

In God is ken-waarheid, het ware als gekend. Hij oordeelt niet, ten minste niet naar menselijke wijze³⁴. Zijn Kennen is een alomvattend grijpen en begrijpen van zijn eigen Wezen, van de Oneindige, en in dat kennen is alles buiten Hem meegekend. Zijn Kennen is de *volledige adaequatio* door identiteit met zijn Wezen.

Ding-waarheid en ken-waarheid vallen in Hem samen.

We zeggen dat God "De Waarheid is" waardoor we uitdrukken de volheid en waardoor we aangevent dat ze zijn Wezen zelf is. Hij is tevens oerbeeld en oerbron van alle ding- en ken-waarheid.

VII. *Samenvatting.*

1. Uit de voorafgaande analyse is gebleken dat bij "waar", in welke zin ook, altijd kennen is betrokken. Bij oordeelswaarheid en begripswaarheid is dit zonder meer duidelijk, bij dingwaarheid wordt een betrekking uitgedrukt, waarvan één der termen altijd het verstand is. Bij het ding, dat geworden is naar de idee, is het kennend verstand de maat (zowel bij God tegenover het geschapene als bij de mens t.o.v. menselijke artefacta). Bij het ding in verhouding tot het beschouwende menselijk intellect is er dan eerst sprake van waar, als het ding in betrekking tot het kennend verstand wordt opgevat. Bij ding-waarheid is dus steeds mede-aanduiding (con-notatio)

³² Dc Ver. I, 4.

³³ "Nomina Deo attributa, licet significant unam rem, tamen, quia significant eam sub rationibus multis et diversis, non sunt synonyma. S. th. 1, 13, 4.

³⁴ Cfr. S. th. I, 14, 14, 16, 5 ad 1. S. c. G. I. 58 en 59. De Ver. 2, II, In 1 Sent. dist. 38, 3 en 41, 1, 5.

van verstandelijke kennis, waarbij het ding op enigerlei wijze past.

En het waarheidsmoment spruit hier juist voort uit de kenzijde van de betrekking. Daarom schrijft St. Thomas: “Als het menselijk verstand niet zou bestaan, dan zouden de dingen toch nog waar worden genoemd in betrekking tot het goddelijk verstand, maar als wij deze beiden als weggenomen zouden denken, wat een onmogelijkheid is, dan zou de zin van waarheid op geen enkele manier meer blijven”³⁵, (terwijl toch die dingen nog verondersteld werden als zijnde).

Hier volgt uit, dat de augustijns-platoonse bepaling van het ware als "dat, wat is" niet aanvaard kan worden. Het zijnde, het ding, begrepen als zodanig, is *grondslag* voor het ware, maar is op zich niet waar; voor de waarheid, die immers een *betrekking* aanduidt, is altijd een tweede term nodig, n.l. het intellect; en van deze tweede term uit komt het waarheidskarakter.

Dit is hier nog eens herhaald, omdat men veelvuldig leest, dat een ding waar is hierom, omdat het is, wat het is. Dit is niet juist.

2. Is met waarheid steeds een kennen gemoeid, er wordt ook, bij alle verschillende betekenissen, een betrekking van overeenstemming of *conformiteit* uitgedrukt.

Bij het *oordeel* is dit de conformiteit van de uitgesproken betrekking met de objectieve gegevens (volgens de vroeger uitgewerkte verklaring). Waarheid is er, als de betrekking in het oordeel uitgesproken conformiteit bezit met het zakelijk gegeven. Dit laatste is maatstaf voor het menselijk verstand. Tussen het menselijk oordeel en het reële ding bestaat een zgn. niet-wederkerige betrekking. Ik oordeel: deze boom is groen. Daarbij is er in mij een verandering, niet in de boom. Naar mij toe is de betrekking reëel, naar de boom toe alleen iets van de rede. Waarheid is hier dus duidelijk een vervolmaking van den kenner en van hem alleen.

De kennis in God van de beperkte dingen is echter nooit het gemetene; zij is zelf maat; de dingen zijn het gemetene (als voortgebrachte dingen). Hier is de betrekking reëel in het gekende ding, in de kenner logisch. De kennis die God van zijn eigen Wezen heeft, is ook een niet veroorzaakte kennis. Zij mag dus slechts in oneigenlijke zin gemeten heten. Wat er aan waarheidsvolmaaktheid is in deze gevallen, is steeds in God.

3. Bij *dingwaarheid* (begripswaarheid nog ter zijde gesteld) kan men als algemene bepaling geven: *conformiteit van ding en verstand*. Het ding staat hier voorop; immers, daaraan wordt het predikaat “waar” toegekend en wel om het conform zijn met het verstand. Cajetanus aanvaardde daarom de definitie van Isaac als “zeer goed” voor dingwaarheid³⁶. Er is alleen als toelichting bij nodig, dat intellect hier is de kennis. Deze kan of als begrip, of als oordeel worden verstaan.

a) Van God uit gezien is alle beperkte *ding* noodzakelijk in overeenstemming met Gods kennis daaromtrent (waaruit blijkt dat kennen niet vereist een zelfde zijnswijze van kenner en gekend object).

b) Van het *praktisch menselijk verstand* uit gezien, is er conformiteit van het gemaakte *ding* met het praktisch verstand. Ook hier is de betrekking alleen reëel in het voortgebrachte ding.

Maar waar ligt in deze gevallen de *waarheidsvolmaaktheid*? In het ding? Dit is immers het ontvangende, het veranderende. Men dient hier onderscheid te maken. Wat het ding ontvangt, heeft het door een werkoorzaak, die geleid wordt door kennis. Maar de *waarheidsvolmaaktheid* ligt echter ook hier in den voortbrenger, voorzover hij kenner is, oerbeeld voor het ding. Maar waarom heet dan juist het ding waar? Omdat het, gezien naar den maker, met diens oerbeeld overeenstemt; het waar-zijn van het ding wordt ontleend aan de kennis; naar de kennis heet het

³⁵ De Ver. I, 2.

³⁶ In S. th. I. 16. 2.

waar.

c) Bij het ding dat zelf maatstaf is voor de kennis bij den mens, waarbij dus het beschouwend verstand het gemetene is, is er conformiteit met het ideaal. Men kan spreken van kenbaarheid. Men dient dus ook te spreken van *conformabiliteit*. Dan heet het ding voor ons beschouwend intellect waar, als in dat ding *mee-aangeduid* is de werkelijke of *mogelijke* overeenstemming met het verstand. Het ding ontleent dus ook hier weer het predicaat waar aan het kennen. Ofschoon het intellect in dit geval het afhankelijket het gemetene is. Door de kenbaarheid, het aangepast zijn aan het verstand, heeft het ding de benoeming “waar”. Bij de feitelijke kennis is de betrekking hier, evenals bij het oordeel sub 2, reëel van het verstand uit.

4. Bij *begripswaarheid* is eerstens dingwaarheid in de algemene zin. Het wezen van begrip is er verwerklijkt en daardoor is het conform met het ideaal; van God uit een afstraling van zijn Wezent conform aan het oerbeeld in Hem; van de mens uit als-begrip-zijnde kenbaar, kenobject. Hier geldt overigens hetzelfde als sub 3c.

Maar we hebben bij begrip een conformiteit die in dit zijnde als zodanig ligt opgesloten. Vandaar dat het *reflex* beschouwd zelf als conformiteit wordt gezien. En de traditionele bepaling: conformiteit van verstand (dit kan hier nu voorop gesteld worden, verstand als begripvend verstand) en ding is hier op zijn plaats. Er is geen gekende conformiteit (die is er eerst reflex), maar wel kennis-conformiteit. Evenals bij het oordeel hebben onze begrippen, gemeten door de objecten die maat zijn, een reële betrekking tot de dingen van de kenner uit gezien; van de dingen uit is de betrekking alleen een redebetrekking. De waarheidsvervolmaking is ook hier in de begrijper alleen.

VIII. Oordeelswaarheid als het primaire.

1. Er rest nog de vrij netelige kwestie of en hoe de verschillende zinnen van waar, die we vaststelden, onderling verband houden.

Neemt men primair in de zin van het voortreffelijkst (zo vraagt men b.v. welk vermogen het primaat bezit, verstand of wil), dan is het aanstonds duidelijk, dat de oordeelswaarheid bovenaan staat. Daar is de voltooiing van ons kennen; en in die voltooiing wordt *voor het eerst en alleen, direct* het ware als zo~ danig gekend. Het staat boven dingwaarheid in het algemeen genomen, want ding wordt eerst van kennis uit waar genoemd; het staat ook boven begripswaarheid, want hierin is wel conformiteit, maar slechts als feitelijkheid, terwijl die conformiteit in het oordeel daarenboven wordt gekend. Men zou kunnen opwerpen: staat dan nog niet hoger het reflexe begrip waarin wij de definitie van waarheid vormen en het reflexe oordeel over waarheid? Wij antwoorden ontkennend. De bezinning brengt geen hogere trap mee van het ware als gekend; dit is er volledig bij het oordeel “in actu exercito”, maar zij brengt alleen een *bijzonder* geval omtrent een *bijzonder* object. Dit te bedenken is ook kenkritisch van belang

Het is ons echter niet alleen te doen om dit primaat, deze hogere volmaaktheid van het ware dat in het oordeel gekend wordt. Wij vragen ook of deze zin van waarheid primair is als summum of princeps analogatum, d.w.z. of het de enige en eigenlijke, dus de hoofdbetekenis is waaraan de andere termen eerst *hun zin ontleenen*, zo dat deze laatste zinnen *niet te begrijpen en te definiëren zijn zonder de primaire zin*. We zagen vroeger dat dit steeds bij de analogie van toekenning het geval is. Alvorens deze vraag te beantwoorden willen we eerst zien of er misschien ook proportionaliteits-analogie is.

2. Als wij onze oordeelswaarheid bezien en die van God, dan is hier als in vele andere gevallen,

waarin van eigenschappen sprake is, een proportionaliteitsverhouding. Voor onze kennis is het menselijke oordeelsware primair; daaruit kennen wij, wat zeggen wil: het ware als gekend. Maar in de zijnsorde is primair; het ware als gekend zoals het is in God. Daarop sloeg het woord van St. Thomast aangehaald in II 5 (proprie et prius, proprie et secundario).

Zoals wij door ons oordeel bereiken het ware: als gekend zo is er ook in God een oordeel, waardoor Hij het ware kent.

Nu valt te vragen of wij bij God wel van oordeel mogen spreken. Wij kunnen b.v. niet zeggen, dat Hij redeneert want dit sluit onvolmaaktheid in. Redeneren is immers voortschrijdend kennen (discursus). Nu wijst ons menselijk oordelen, zelfs bij onmiddellijke oordelen, toch op onvolmaaktheid van kennen. Het toont eerstens onze stuksgewijze greep van de dingen, want we hebben een subject en predicaat nodig; het toont vervolgens hoe wij voor het kennen van de zijnswijze, anders dan bij wijze van "wathed", een bijzondere kenwerking van node hebben. Oordeelt God dan ook? Klaarblijkelijk niet op menselijke manier. Toch mogen we die vraag bevestigend beantwoorden, maar alleen in deze zin: in de kennis van God is op een hogere wijze aanwezig de kennis, die wij oordelend bereiken. Hij omvat begrijpend de dingen op volmaakte en uitputtende manier. Hij kent in één kendaad (die zijn Wezen is) al het zijnde; er is dus geen abstractief kennen, noch samenvoeging, noch zijnsbevestiging als afzonderlijke act³⁷.

3. In hoeverre is er een analogie van toewijzing te aanvaarden tussen oordeelswaar en dingwaar, resp. Begripswaar?

De zin van dingwaar schijnt een afgeleide zin. Dingen heten immers waar, of omdat zij naar kennis (dit geldt voor begrip en oordeel) zijn gevormd en daaraan conform zijn, of omdat zij ware kennis (begrip of oordeel) te weeg brengen of kunnen brengen. In ieder geval is de waarheidsvolmaaktheid in de kennis en met Cajetanus zouden we waar voor ding een uitwendige naamgeving willen noemen³⁸.

Bij conformiteit met het intellect, waarvan de dingen *afhangen*, zou men de vergelijking kunnen gebruiken van "gezonde kleur". Ze zijn als gevolg waar. Bij conformiteit van het ding met het beschouwend menselijk verstand past de vergelijking met gezonde spijs. Ze *veroorzaken* ware kennis. Zoals in een geneesmiddel echter iets steekt, waardoor het gezondheid bevordert of herstelt, zo is er ook in de dingen zelf iets, waardoor zij waar heten, maar dat innerlijke heet toch m.i. eerst dan gezond, resp. waar, als het gezien wordt vanuit het effect.

Zoals reeds is gezegd, kan hier en begrips- en oordeelswaar als het primaire worden genomen. Zo zijn ook verdere analoge zinnen mogelijk, b.v. bij een waar boek, als dit betekent een boek, dat ware leringen bevat. Een waar rapport, enz. De oordeelsuiting (stelling, propositio) kan in deze zin waar genoemd worden.

4. Kan men nu het oordeelsware ook ten opzichte van het begripsware nog princeps analogatum noemen?

³⁷ Zie hierover de plaatsen onder 33 vermeld.

³⁸ Men kan deze kwestie nader bestuderen in Cajetanus' commentaar in S. th. 1, 16, 6. Er is een denominatio extrinseca (maar niet mere extrinseca). "Veritas respectu intellectus divini et aliorum proportionale nomen est." Caj. 1. c. VI. We hebben in onze uiteenzetting ter zijde gelaten de vraag of er ook een analogie van toekenning is tussen het kennen van het ware in God en in de mens. Dit is m.i. wel te aanvaarden (waarbij dus 't innerlijke in beide niet wordt uitgesloten), maar dan dient met waarheid een verdere notie verbonden, het geldt dan veritas subsistens en veritas participata. Wij menen deze voor onze brochure te specialistische vraag te mogen weglaten (Cfr. in I Sent. dist. 1 Prol. q. 1, a. 2 ad 2).

Dit schijnt het geval, mits men dan bijzondere verhoudingen voor ogen heeft. In zoverre nl. be-
grippen oorzaak zijn (instrumentele) van het oordeelsware, of materie zijn voor 't ware als
gekend, of ook neerslag zijn van voorafgaande ware oordelen; *inzoverre* kan men begrippen waar
noemend, zeggen dat zij *deze zin ontleen* aan 't oordeelsware.

Maar, zoals gezegd is in V, het ware in 't begrip heeft nog een andere zin, n.l. feitelijke (zgn.
materiële) conformiteit met ding. En ik zie niet in, dat deze zin eerst kan begrepen worden uit de
betekenis van het ware-als-gekend in het oordeel. Zo is er ook in zinnelijke kennis waarheid; zo
kan ook het dier ware kennis hebben, terwijl daar natuurlijk nooit het ware-als-gekend aanwezig
is. M.i. hebben we daar te doen met *een eigen zin van waar*. Men kan een zekere
proportionaliteits-analogie aanvaarden met oordeelswaar; het is tevens een waarheid van kennis
van een *andere aard* en van mindere volmaaktheid dan van oordeelswaar, maar het is daarvan
niet als secundaire zin *afgeleid*, m.a.w. zonder zin, als men 't oordeelsware wegdenkt

Er is bij dit begripware gelijkheid met al die dingen, welke naar hun eigen wezen reeds
conformiteit eisen met iets, zoals beeld, foto, kopie, enz. En in vergelijking met het oordeelsware
is hier een zekere dingwaarheid (ut in quadam re vera³⁹).

Het is overigens duidelijk, dat het zien, het beseffen van 't ware een hogere zin is. Eerst daar
wordt het ware beleefd; dat andere is nog betrekkelijk een blind kenbezit, zoals ook (in andere
zin) de juiste waarneming bij het dier.

5. Het ligt buiten het bestek van dit boekje verder in te gaan op tekstvergelijking en exegese van
St. Thomas. Enkele beschouwingen tot besluit. Indien men waarheid verstaat als 't ware als
gekend, dan komt noch aan ding, noch aan begrip waarheid toe in die zin, tenzij alleen als
secundaire betekenis. Aan ding in 't algemeen (bijzondere gevallen, nl. dat ook oordeel en begrip
dingwaarheid hebben buiten beschouwing gelaten) is waarheid alleen toe te kennen als benaming
van kennen uit begrip zowel als oordeel. Aan begrip is eigen kenwaarheid als conformiteit van
kennis met ding. Men kan dus een zekere gradatie aanvaarden en zeggen: waar is in hogere zin in
het verstand dan in de dingen (*principalius in intellectu quam in rebus*) en verder: "waar heeft een
voorrang in het oordeel boven het begrip" (*per prius invenitur in actu intellectus componentis et
dividentis quam in intellectu quidditates rerum formante*⁴⁰).

De volmaakte zin is „'t ware als gekend". En zo kan Thomas zeggen: "daarom is waarheid in
eigenlijke zin (*proprie loquendo*) in het oordelend verstand, niet in het zintuig, noch in het
verstand, dat het wezen kent". Maar ook, "waarheid is er in het verstand, in zoverre het een ding
grijpt zoals het is (*rem apprehendit*⁴¹)" en "het ware van ons verstand is er, *inzoverre* het aan zijn
beginsel nl. de dingen gelijkvormig wordt"⁴²) en zo op talrijke plaatsen.

Wij willen hier nog even een moeilijkheid bespreken. In zijn verhandeling "Over de waarheid"
geeft Thomas een argument voor de stelling, dat waarheid in eerdere zin (*per prius*) in het oor-
delend verstand is. En hij steunt daarbij op een verklaring van "adaequatio", zeggend, dat deze er
alleen is bij dingen, *die verschillen*⁴³. Bij begrip wordt het verstandseigene nog niet tegenover het
ding gesteld, begrip is immers het middel om het ding zelf te grijpen. Door die greep
bemachtigen wij intentioneel het aangebrachte zelf. Er is dus, om het zo uit te drukken, nog geen
confrontatie mogelijk. Welnu, eerst bij tweeheid is er confrontatie mogelijk en daarbij is er iets
eigens van het verstand, dus een verschil dat toelaat te spreken van *adaequatio*, van

³⁹ S. th. I, 16, 2.

⁴⁰ De Ver. 1, 3.

⁴¹ S. th. I, 16, 5.

⁴² S. th. I, 16, 5 Bd 2 vgl. I, 16, 2. De Ver. 1, 12. In De Anima 1. II. In I Periherm 1. 3.

⁴³ De Ver. 1, 3.

overeenstemming.

Werpt dit argument niet omver dat begrip zelf “adaequatio” zou zijn? Waar Thomas zelf zo herhaaldelijk het begrip “adaequatio” of “conformitas” noemt, moet men zijn woorden m.i. aldus verklaren: *gekende* conformiteit, t m.a.w. het ware als gekend, is er alleen bij *vergelijkingen*, deze is er alleen in het oordeel, daar immers wordt het predicaat op het subject betrokken. Het begrip als conform wordt eerst als zodanig *reflex* gekend. Overigens moet dit van ons menselijk oordelen worden verstaan, want bij God bv. zijn Wezen kennend, zijn er geen dingen, die verschillen. En zo zegt St. Thomas ook: “waarheid is er in ons verstand hierdoor, dat het aan de gekende zaak gelijk word, maar de oorzaak van gelijkheid is eenheid. Omdat nu in het goddelijk verstand dat wat begrepen wordt en verstand volstrekt hetzelfde zijn, daarom is Gods waarheid de eerste en de hoogste⁴⁴ .

6. Hiermee mogen de hoofdzaken van “waarheid” zijn gegeven, detailstudie en kritische be schouwing van afwijkende inzichten vallen buiten ons kader. Deskundigen hebben gemerkt, dat wij de opvattingen van Mercier, Sentroul e.a. niet kunnen delen; nog minder kunnen wij het zgn. immanente waarheidsbegrip aanvaarden, dat geheel in strijd is met de algemeen menselijke overtuiging en dat besloten blijft binnen de eigen geesteswettelijkheid. Dit staat of valt met de kentheoretische grondslag, waarop het achteraf is geconstrueerd.

Voor ons zijn bij 't beschouwend verstand de dingen naar inhoud geen maaksel van ons kennen. Maar onze ken-inhoud is evenmin zonder meer product van de dingen, een soort natuurwerking der dingen, zoals de spiegelbeelden zijn. Gebonden aan het gegevene, is het de mysterieuze kracht van de geest, die zin en betekenis der eindige dingen weet te veroveren en daardoor kan opklimmen tot, zij het hoogst onvolmaakte, kennis van de Oneindige. En op die wijze kunnen wij ook met het natuurlijk redelicht de waarde leren begrijpen van het leven, dat ons moet voeren tot het bezit van "De Waarheid". Vandaar het diepe woord van Sint Thomas: "Oportet veritatem esse ultimum finem totius universit, de waarheid moet het einddoel zijn van het heelal"⁴⁵ .

⁴⁴ S. th. 1, 16, 5. II 16, 5.

⁴⁵ Vlg. S. Contra gent. 1. 1.

Waarheid als analoog begrip

